

لباس زنان در ایران: از ستر اسلامی تا حجاب سیاسی

به قلم مشتاق عبد مناف (/fa/experts/mshtaq-bd-mnaf/)

۲۹ دسامبر ۲۰۲۳

همچنین دست‌یافتنی به

/ (English (/policy-analysis/womens-dress-iran-islamic-sitr-political-hijab

العربية (/ar/policy-analysis/lbas-almrat-fy-ayran-mn-alstr-alaslamy-aly-alhjab-alsyasy/)

درباره نویسنده

مشتاق عبد مناف (/fa/experts/mshtaq-bd-mnaf/)

تحلیل کوتاه

چنان که از نوشته‌های فقهی شخص خمینی و تاریخ حجاب در ایران به روشنی برمی‌آید موضع جمهوری اسلامی مبنی بر اینکه یک دستور دینی را به اجرا می‌گذارد ریاکارانه است در حالی که در ایران مفهوم پوشش (ستر) از سیاست جدا است حجاب اکنون یک مفهوم سیاسی بی‌چون و چرا به شمار می‌رود

موضع جمهوری اسلامی مبنی بر اینکه صرفاً در حال اجرای یک دستور دینی است ناصداقانه است همانطور که از نوشته‌های مذهبی خود خمینی و از تاریخچه حجاب در ایران مشخص است. در حالی که مفهوم سیطر در ایران از سیاست جدا مانده است حجاب اکنون بی‌چون و چرا یک مفهوم سیاسی است.

در طول تاریخ بشر پوشش (ستر) جزئی عادی از نیازهای فرهنگی و سایر نیازهای اجتماعی و رهنمودهای دینی بوده از جمله رهنمودهایی که مراجع دینی اسلامی صادر کرده‌اند اما در طول دو قرن اخیر به تدریج شاهد ظهور مفهوم متمایز و سیاسی‌شده «حجاب» در شماری از جوامع مسلمان و به‌ویژه استفاده از این اصطلاح به جای «ستر» در ایران بوده‌ایم دو قرن است که داشتن حجاب یا برداشتن آن برای زنان ایرانی بار سیاسی دارد حجاب بارها در اعتراضات مردمی علیه حکومت ایران - و تازه‌ترین اعتراضات در جنبش اعتراضی پس از مرگ مهسا امینی - مطرح شده است و رژیم و مخالفانش بر سر تحصیل یا برداشتن حجاب با یکدیگر رقابت می‌کنند. ریشه عربی حجاب به معنی پنهان کردن جدا کردن و نگه داشتن است حجاب مانع از تلاقی دو چیز یا تاثیر آنها بر یکدیگر می‌شود چه از نظر فیزیکی چه استعاری و چه غیر از آن جالب توجه است که کاربرد این کلمه در قرآن به جای آن که به نوعی خاص از لباس به عنوان پوشش ارجاع دهد بر مفهومی انتزاعی‌تر از جداکننده پرده یا پوشینه دلالت دارد و بسیاری از منابع قضایی و قانونی پیشامدرن اسلامی (فقه) از کلمه *ستر* یا *ساتر* به جای حجاب استفاده می‌کنند شمار کمتری از منابع نیز در زمینه نماز به حجاب اشاره می‌کنند مانند «رساله درباره پوشش زنان مسلمان در نماز» نوشته ابن تیمیه.

حجاب به معنی جدا نگه داشتن زنان از جامعه و خانه‌نشینی آنها است در مقابل ستر تنها به معنی پوشش برای در امان بودن از نگاه دیگری است که به هنگام اختلاط مرد و زن یا موقع حضور افراد در جامعه ضروری تلقی می‌شود به عنوان مثال قرآن می‌گوید: «به مردان مومن بگو نگاهشان را فرو بیندازند... ؛ به زنان مومن بگو نگاهشان را فرو بیندازند» (۳۱- ۲۴:۳۰). حکمی ثابت که بر زنان و مردان هر دو صادق است.

زمانی که اصطلاح حجاب برای اولین بار وارد فارسی شد همین معنی را داشت از ابو عبدالله رودکی (۸۵۸-۹۴۱ میلادی) اولین شاعری که به فارسی نو سروده است تا آنانی که پس از او آمدند از جمله عنصری ناصر خسرو عطار نیشابوری خاقانی مولوی سعدی حافظ

و صائب تبریزی همه و همه کلمه حجاب را در شعر خود به معنای انتزاعی آن به کار برده‌اند و نه در اشاره به لباسی که زنان باید بپوشند. این تمایز را می‌توان در سرتاسر فقه شیعی ایرانی تا فقه آیت‌الله روح‌الله خمینی یافت.

فقدان ارجاع به «حجاب» به عنوان بحثی از لباس و پوشش زنان به ویژه در رساله مفصل «تحریر الوسیله» آشکارا دیده می‌شود. این رساله که شامل مجموعه‌ای است از احکام برگرفته از فقه شیعه به زبان عربی نوشته شده است و بیش از ۴۵۰ مسئله در فقه اسلامی را در بر می‌گیرد. خمینی نیز مانند سایر فقها در بخش‌های مختلف کتاب احکام شرعی ستر و ساتر را بیان کرده و این که افراد جنس مخالف چگونه می‌توانند به هم نگاه و نظر کنند را مورد بحث قرار داده است. این مباحث شامل احکامی است در مورد تخیلی (ج ۱ ص ۱۷) غسل میت (ج ۱ ص ۶۵) احکام کفن و دفن و نماز (ج ۱ ص ۷۳) احکام مقدمات نماز و خلل در نماز (ج ۱ صفحه ۱۳۵) احکام احرام حج و طواف کعبه احکام دفاع و مسائل مربوط به نکاح (ج ۲ ص ۲۳۶ و ۲۳۷). نکته قابل توجه این است که اصطلاح حجاب در ارجاع به پوشش سر برای زنان در این صفحات وجود ندارد.

مجموعه مشابهی که خمینی به فارسی نوشته است (توضیح المسائل) نیز پوشش را در مفهوم ستر نگاه و نظر به دیگران و عورت به بحث می‌گذارد اما کلمه حجاب را نمی‌آورد.

حجاب به مانند یک مفهوم سیاسی در ایران

با این حال خمینی در سخنرانی‌های سیاسی خود از حجاب در اشاره به پوشش زنان استفاده کرده است. این تفاوت میان نوشته‌های مذهبی و سیاسی او نشان‌دهنده نقش سیاسی فزاینده پوشش سر زنان در جامعه ایران است.

فاطمه بَرّغانی معروف به قره‌العین (۱۸۱۴-۱۸۵۲) شاید اولین زن مسلمانی باشد که در ملاء عام و در حضور مردان صورت خود را آشکار کرد. او در جریان واقعه بدشت گردهمایی بابیان که در سال ۱۸۴۸ در نزدیکی خراسان و میان پیشگامان برجسته بابی برگزار شد - گروهی که پیروان سید علی‌محمد شیرازی ملقب به باب بودند- روبرو از صورت برگرفت. قره‌العین سپس در جریان کارزاری علیه بابی‌ها در ایران کشته شد.

زنان در سایر کشورهای اسلامی بعداً روبروهایشان را برداشتند و صحبت درباره لزوم حضور زنان در جامعه را شروع کردند و نامه‌ها و اشعاری در مطالبه رفع پوشش صورت پدید آمد. این قضیه در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم بحث داغی را در مصر برانگیخت که به عنوان جدال (<https://www.jstor.org/stable/4283318>) بین حجاب و سفور (کشف حجاب چهره) مطرح شد و از طریق دو کتاب «آزادی زنان» و «زن جدید» نوشته قاسم امین نویسنده لیبرال (تجدد خواه) مصری به ایران رسید. احمد مهذب الدوله هر دو اثر را به فارسی ترجمه کرد و وزارت فرهنگ ایران آنها را منتشر ساخت. این عقاید سپس با جریان‌های سیاسی نو از هند ترکیه اتحاد جماهیر شوروی و غرب در مورد ارزیابی مجدد هنجارهای جنسیتی و نقش زنان در جامعه وارد ایران شد و درآمیخت.

تلاش برای ریشه‌کن کردن حجاب

پس از جنگ جهانی اول در شماری از کشورهای مسلمان رژیم‌های سکولار پدید آمدند و در برخی از آنها لباس زنان قاعده‌مند و سیاسی شد و این بر رویکرد ایران تاثیر گذاشت. به عنوان مثال در ترکیه کمال آتاتورک حجاب را در ساعات اداری برای زنان کارمند در موسسات دولتی و همچنین در مدارس و دانشگاه‌ها ممنوع اعلام کرد. در ایران رضاشاه پهلوی از اقدام آتاتورک بسیار الهام گرفت: هر دوی آنان به دنبال ایجاد یک دولت-ملت جدید و سکولار شده در سرزمین‌هایی بودند که قبلاً تحت حاکمیت سلطنت‌هایی (عثمانی و قاجار) اداره می‌شدند که مراجع مذهبی و سکولار در هم تنیده شده بودند. پهلوی اول در سال ۱۹۲۸ همراه با خانواده‌اش در حرم حضرت معصومه در مراسم نوروز شرکت کرد و در آن مراسم زنان خانواده او لباس مخصوص آن زمان را به تن نکردند. این رفتار تعجب همگان را برانگیخت و باعث اعتراض شخصیت‌های مذهبی شد.

با این وجود تلاش‌های پهلوی ادامه یافت و در سال ۱۹۳۵ انجمنی را برای «رهایی زنان از حجاب» تاسیس کرد. او سال بعد فرمان معروف به «کشف حجاب» را صادر کرد که به موجب آن حجاب از جمله چادر که نوعی پوشش مرسوم در ایران است ممنوع شد. روز ۱۷ دی در تقویم ایرانی که تاریخ صدور این فرمان است روز آزادی زنان اعلام شد. با این حال بسیاری از پژوهشگران روایت پهلوی اول درباره توانمند کردن زنان را پیش‌زمینه‌ای برای سرکوب مردم ایران اعم از زن و مرد تلقی می‌کنند.

پهلوی از جایگاه سلطنتی خود در دفاع از مدرن کردن لباس زنان برای اطاعت از شاه استفاده کرد و در این راستا برخی از منبریان را نیز به کار گرفت. او در دفاع از خود در برابر اتهامات تبعیت از غرب چنین استدلال می‌کرد که لباس زنان در کشورهای پیشرفته همانی است که زنان ایران باستان برای مدت‌های مدید بر تن کرده‌اند.

متعاقبا نوشتن رسائلی در باب حجاب میان رجال دینی رایج شد و رسول جعفریان سی رساله از این دست را در کتاب خود تحت عنوان «رسائل حجابیه» گردآوری کرده است. شاه با منع حجاب به شیوه‌ای دیکتاتوری و تحریک‌آمیز به این نکته کمک کرد که میان برداشتن حجاب و رژیم اقتدارگرایی او و قدرتهای استعماری حامی او ارتباط برقرار شود.

برای اولین بار حجاب به ابزاری در سپهر سیاسی ایران تبدیل شد و بدن زنان به میدان اصلی نبرد میان دیکتاتور و مخالفانش بدل گشت. حجاب بار دیگر در اواخر سلطنت خاندان پهلوی به ابزاری شاخص تبدیل شد. در دو سال آخر حکومت محمدرضا پهلوی دانشجویان دختر به پوشیدن حجابی روی آوردند که چند دهه قبل از تولدشان ممنوع شده بود یعنی نوعی مقاومت در برابر سلطنت به عبارت دیگر اسلام سیاسی بود که این زنان را به سمت حجاب سوق داد نه اینکه حجاب منجر به اسلام سیاسی شود. التزام به پوشیدن حجاب به یک فعل اسلام‌گرایانه بدل شد در حالی که برداشتن آن نشان از غریبی شدن (<https://ettelaat.com/archives/372435#gsc.tab=0>) داشت که شاه تحمیل کرده بود.

انقلاب ایران حجاب را تحمیل می‌کند

پیش‌زمینه کاربرد حجاب تا زمانی که آیت‌الله خمینی به قدرت سیاسی رسید اینچنین بود. از همان روزهای اول انقلاب خمینی بارها تاکید کرد که «دیانت ما عین سیاست ماست» بنابراین حجاب زنان دغدغه این حکومت اسلامی شد. خطبای مذهبی مکررا توجه‌ها را به حجاب جلب می‌کردند نه فقط به عنوان یک حکم شرعی بلکه به عنوان سلاحی در دست انقلاب که «خون شهدا برایش ریخته شده» است نمادی که نمی‌توان نادیده گرفت. بنابراین حجاب بر اساس آنچه حکومت تعریف و تجویز می‌کرد ابزاری برای تحکیم نظام سیاسی جدید و برقراری مجدد پویایی سیاسی در نیروهای درون رژیم شد.

رژیم از همان ابتدا برای تحمیل حجاب در ادارات و فضاهای آموزشی گام‌های تدریجی برداشت. در ۹ آگوست ۱۹۸۳ این الزام به خیابان‌ها گسترش یافت و مجازات‌هایی از جمله شلاق در مورد خاطیان در نظر گرفته شد. طی چهار دهه بعد رژیم مقررات بیشتری را در مورد جوانب خاص پوشش و همچنین رفتار شخصی زندگی خانوادگی هنر تئاتر و موارد مشابه به تصویب رساند.

پس از آن‌که خامنه‌ای به رهبری رسید چون برخی می‌گفتند چادر تقلیدی است از *عبایه* عربی یا این که حجاب فقط یک الزام مذهبی است وی در استدلالی مشابه استدلال رضا شاه اعلام نمود که حجاب نماد ملی ایران است.

هرچند بسیاری از مراکز تحقیقاتی دولتی در ایران به طور فزاینده‌ای مخالفت جوانان را با اجباری

(<https://ircud.ir/fa/content/284168/%D8%AD%D8%AC%D8%A7%D8%A8-%D8%A2%D8%B3%DB%8C%D8%A8-%D8%B4%D9%86%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%D8%AA-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%DA%AF%D8%B0%D8%B4%D8%AA%D9%87-%D9%86%DA%AF%D8%A7%D9%87-%D8%A2%DB%8C%D9%86%D8%AF%D9%87>) بودن حجاب بازتاب می‌دهند اما حکومت همچنان کوتاه نیامده است. حتی در سال‌های اخیر اصطلاح «بدحجاب» در مورد روسری‌هایی ظهور کرده است که یا چون نازک است موی سر را کاملا پنهان نمی‌کند یا اصلا تمام موها را نمی‌پوشاند در حالیکه در سالهای پیشین چنین اصطلاحی شایع نبود. حکومت به دنبال حذف این «بدحجابی»ها نیز بوده است. خامنه‌ای چهار سال پیش فتوایی صادر کرد که به موجب آن رعایت حجاب اسلامی در تصویر زنان در *کارتون‌ها* (پویانمایی)

(<https://www.tasnimnews.com/fa/news/1399/12/02/2455411/%D9%BE%D8%A7%D8%B3%D8%AE-%D8%A2%DB%8C%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87-%D8%AE%D8%A7%D9%85%D9%86%D9%87-%D8%A7%DB%8C-%D8%A8%D9%87-2-%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D9%81%D8%AA%D8%A7%DB%8C-%D8%AC%D8%AF%DB%8C%D8%AF-%D8%A2%DB%8C%D8%A7-%D8%B1%D8%B9%D8%A7%DB%8C%D8%AA-%D8%AD%D8%AC%D8%A7%D8%A8-%D8%AF%D8%B1-%D9%81%DB%8C%D9%84%D9%85-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D9%BE%D9%88%DB%8C%D8%A7%D9%86%D9%85%D8%A7%DB%8C%DB%8C-%D9%84%D8%A7%D8%B2%D9%85-%D8%A7%D8%B3%D8%AA>) هم اجباری شد.

اگرچه جمهوری اسلامی بر حجاب زنان تمرکز دارد اما پوشش در اسلام قانونی کلی برای همه از زن و مرد است اگر چه به خاطر جنسیت ویژگی آن برای هر کدام متفاوت باشد. علاوه بر این شرایط اجتماعی و فرهنگی همواره به لحاظ تاریخی نقشی مهم در تعیین لباس مناسب ایفا کرده است. در طول تاریخ - و بر خلاف قانون حجاب در ایران- فقها هرگز خواستار تحمیل حجاب نبوده‌اند. از همین رو برخی از بخش‌های جامعه به‌ویژه زنان جوان در سال‌های اخیر به فعالیت‌هایی برای ابراز مخالفت خود با حجاب اجباری مشغول شده‌اند و جنبش «دختران خیابان انقلاب» در سال ۲۰۱۸ از آن جمله است. بسیاری از آنها دستگیر شدند. سال گذشته مرگ مهسا امینی باعث برگزاری

بزرگترین اعتراضات در ایران از انقلاب اسلامی به این سو شد اما همان طوری که این تاریخچه نشان می‌دهد سیاسی شدن حجاب در ایران به هیچ وجه جدید یا غیرعادی نیست و در یک قرن گذشته نحوه پوشش زنان یک جنبه بسیار سیاست‌زده زندگی ایرانیان بوده است دوره‌ای که چندین ساختار متوالی قدرت شکل گرفته که خواسته‌اند بر تمامی جوانب زندگی ایرانیان کنترل خود را اعمال کنند.

بنابراین چنان که از نوشته‌های مذهبی خود خمینی و تاریخچه حجاب در ایران برمی‌آید موضع جمهوری اسلامی مبنی بر این که صرفاً یک فرمان دینی را به اجرا درمی‌آورد فاقد صداقت است با وجود آنکه مفهوم ستر و پوشش ایران از سیاست جدا مانده است حجاب اکنون یک مفهوم سیاسی بی‌چون و چرا است همان طور که اسحاق الفیاض از مراجع معروف شیعه در نجف هنگام دیدار هیئتی از ایران بیان کرد استفاده از زور برای تحمیل حجاب موثر نیست (<https://www.radiofarda.com/a/f7-the-other-voice-on-mandatory-hijab-in-iran/28104018.html>).

RECOMMENDED

تحلیل کوتاه

مرگ یک رهبر حماس در بیروت

۱۲ ژانویه ۲۰۲۴

حنین غدار
ماتیو لویت

([fa/policy-analysis/mrg-yk-rhbr-hmas-dr-byrwt/](https://www.radiofarda.com/a/fa/policy-analysis/mrg-yk-rhbr-hmas-dr-byrwt/))

ARTICLES & TESTIMONY

Will the U.S.-British Strikes Stop the Houthi Attacks on Red Sea Shipping?

۱۲ ژانویه ۲۰۲۴

Simon Henderson

([policy-analysis/will-us-british-strikes-stop-houthi-attacks-red-sea-shipping](https://www.radiofarda.com/a/fa/policy-analysis/will-us-british-strikes-stop-houthi-attacks-red-sea-shipping/))

BRIEF ANALYSIS

Badr and Asaib Crack the Whip on Kataib Al-Imam Ali in Basra

١١ ژانویه ٢٠٢٣

◆
Ameer al-Kaabi ,
Michael Knights

[\(/policy-analysis/badr-and-asaib-crack-whip-kataib-al-imam-ali-basra\)](#)

TOPICS

[\(fa/policy-analysis/amwrdakhly-ayran/\) امور داخلی ایران](#)

REGIONS & COUNTRIES

[\(fa/policy-analysis/ayran/\) ایران](#)